Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum

Turku 20.–27. VIII. 1980

Pars VII

Congressus Quintus Internationalis

Fenno-Ugristarum

Turku 20. - 27. VIII. 1980

Pars VII

Dissertationes sectionum:

Lexicologica et onomastica,

alia linguistica et litteraria

Redegit

Osmo Ikola

Curaverunt

Kaisa Häkkinen

M.K.Suojanen

Suomen Kielen Seura

Turku 1981

II 29981

Collegium actis redigendis

Alho Alhoniemi
Markku Aukia
Lauri Honko
Jorma Rakkolainen
Kerttu Saarenheimo
Unto Salo
Ilmar Talve

ISBN 951-95635-6-3

Lounais-Suomen Kirjapaino Oy

II 29991

БИБЛИОТЕКА
Карельского филиала
Академии наук СССР

Georgi Kert
Petroskoi

KARJALAN, VEPSÄN JA SAAMEN SANASTON VERTAILEVA TUTKIMUS

Itämerensuomalaisten kielten tutkimus on viime aikoina huomattavasti vilkastunut. On tutkittu ensiksikin itämerensuomalaisten kielten ja murteiden nykytilaa, niiden vuorovaikutusta sekä samalla niiden kuulumista tiettyyn kielialueeseen ja eri murteiden eristyneisyyttä. Toiseksi tutkimus on kohdistunut kielten ja murteiden historiaan, nykyisten kielimaantieteellisten yksiköiden muodostumiseen. Tähän kuuluvat myös kysymykset, jotka liittyvät toisaalta itämerensuomalaisten kielten ja murteiden ja toisaalta muihin kielikuntiin kuuluvien kielten vuorovaikutukseen ja tämän seurauksena lainasanakerrostumiin liittyvät kysymykset (balttilaiset, germaaniset, slaavilaiset ym. lainat).

Nykyisten kieli-ilmiöiden mutkikkuudessa ja kirjavuudessa heijastuu eittämättä itämerensuomalaisten kielten ja murteiden vuorovaikutuksen historiallinen monivaiheisuus.

Varsinaiskarjala, aunus, lyydilaismurteet sekä vepsä tarjoavat tässä yhteydessä erittäin mielenkiintoista vertailuaineistoa. Kielimaantieteellisesti karjalaisilla ei ole sellaista kielikeskusta, josta kieli-ilmiöt heijastuisivat säteittäin periferiaan, vaan kielialueet ovat selvärajaisia ja kullakin alueella on omia erikoisuuksia, jotka ilmenevät äänne ja muotorakenteessa sekä sanastossa. Eräin paikoin toisaalta varsinaiskarjalan ja toisaalta aunuksen ja lyydin välinen ero on niin suuri, että näitä murteita puhuvat eivät aina ymmärrä toisiaan.

Karjalan murteiden erikoisasema aiheutti kauan jatkuneen keskustelun niiden keskinäisestä suhteesta ja alkuperäistä. Lienee tarpeetonta puhua eri tutkijoiden näkökantojen kehi-

tyksestä, mainitsemme vain sellaiset nimet kuin Karjalainen, Genetz, Tunkelo, Kettunen, Virtaranta. Neuvostofennougristiikassa kysymyksen karjalan murteiden keskinäisestä suhteesta selvästi asetti ja pääkohdin myös ratkaisi D.V. Bubrih. Tavattoman laajan murreaineiston perusteella (kyselylomake tai keruulista sisälsi 2000 kysymystä ja tutkimuskohteena oli 150 asutusta) hän todisti vepsäläisen substraatin olemassaolon aunukselais- ja lyydilaismurteissa. Toisaalta varsinaiskarjalan ja toisaalta aunukselais-lyydilaiset murteet ovat D.V. Bubrihin mielestä sekä foneettisesti että kieliopillisesti ja sanastollisesti vastakkaissuhteessa toisiinsa nähden.[1] Nämä murteet eivät ole kehittyneet samasta kantakielestä. V. Pimenov kirjassaan "Vepsäläiset" todentaa D. Bubrihin ajatuksen (teorian) aunukselais-lyydilaisten murteiden vepsäläisestä substraatista historiallisten ja toponyymisten seikkojen perusteella.[2] Terho Itkonen kirjoittaa "vepsän karjalaistumisesta" ja siitä, että "aunuksen substraattina on vepsä".[3] Näin ollen karjalan kielen aunuksen ja lyydin murteiden vepsäläistä substraattia puoltava teoria saa yhä uusia kannattajia ja sitä tukeva todistusaineisto kasvaa.

Kaikki nämä kysymykset, jotka liittyvät murteiden keskinäisiin suhteisiin, substraattiin ym., olisi tärkeätä tarkastaa sanastoaineiston avulla. Sanastolla on tässä suhteessa kaksi verratonta etua. Perussanasto on ensiksikin kielen pysyvä aines, jonka perusteella voidaan puhua verrattavien kohteiden yhtäläisyyksistä ja eroista. Toiseksi sanasto saattaa olla erittäin havainnollinen todiste kielten vuorovaikutuksesta. Tietysti tähän kuuluvat teoreettiset kysymyksetkin. On ratkaistava semmoisia käsityksiä, kuin kielen keskus (maantieteellisesti) ja välialueita, kielen ilmiöiden identtisyys, eroavuus, kielten keskinäinen suhde. Kaikki nämä käsitykset on ratkaistavat sekä synkronisesti että diakronisesti.

Karjala, vepsä ja saame ovat alkuperältään sukulaiskieliä.

Tämä merkitsee, että ei vain tietyt kieliopilliset tunnukset (siinä luvussa myös johtimet), vaan myös jokin osa sanastoa ovat näissä kielissä yhteisiä. Yhteisten piirteiden ja yhteisen sanaston määrä on eri kielissä ja murteissa erilainen. Itämerensuomalaisten kielten perussanasto on pääpiirtein samaa. Mutta samalla myös monet nykyiset sanastoeroavuudet juontavat D. Bubrihin mielestä alkunsa huomattavassa määrin itämerensuomalaiselta yhteisajalta. Hän kirjoittaa: "Muinaisissa itämerensuomalaisissa murteissa käytettiin eri nimityksiä tarkoittamaan kaikille itämerensuomalaisille niinkin tärkeitä eläimiä kuin karhu, susi, kettu. On hyvin arveluttavaa, että eri paikkakunnilla asuvat muinaiset itämerensuomalaiset olisivat aivan vapaasti ymmärtäneet toistensa puhetta. Pääesteenä oli sanasto".[4] Tähdentäen aunukselais-lyydiläisten murteiden vepsäläistä luonnetta D. Bubrih kirjoittaa: "Tässäkin (sanastossa - G.K.) raja kulkee toisaalta varsinaiskarjalaisten ja toisaalta vepsän kielen ja karjalaismurteiden molempien eteläryhmien välillä".[5] Itämerensuomalaisten kielten sanastossa olevat eroavuudet heijastuvat myös näiden kielten substraattisanastossa. Niinpä P. Ariste mainitsee seuraavaa karjalan substraattisanastoon kuuluvia sanoja: ailaš 'kipu', 'suru', jakšoa 'riisua', külü 'sauna', rengi 'ämpärä, ruohka 'raaka', samoin vepsän elgeta 'ymmärtää, kond 'ranta', komb 'polvi', übuz 'kinos'. On tunnettua, että saamen substraattisanaston määrä on noin 30%. Nämä sanat kertovat kielten ja murteiden itsenäisestä kehityksestä ja semanttisessa mielessä ne ovat yhtä mielenkiintoisia kuin yhteinen sanasto. Terho Itkonen puhuu itämerensuomalaisten kielten toisaalta länsi- ja itäryhmien ja toisaalta pohjois- ja eteläryhmien välisistä sanastoeroavuuksista.

länsi	itä	pohjola	etelä
kaukana	etäällä	avain	võti
kutoa	neuloa	harava	reha
vähä	pieni	hiili	süsi
		made	luts
		maito	piim

Itämerensuomalaisten kielten ja saamen sanaston vertailu on erittäin tärkeä sekä suomen että saamen kielen historian valaisemiseksi. Akateemikko Erkki Itkonen kirjoittaa: "Vertailtaessa keskenään suomea ja lappia voidaan luoda jotensakin tarkka kuva siitä, mitkä näiden kielten piirteet ovat varhaiskantasuomen perintöä ja mitä taas myöhemmin erikoiskehityksen tai lainakosketuksen tulosta".[8] Lienee aiheellista palauttaa mieleen Paul Aristen huomautus siitä, että "vepsässä on olemassa koko joukko protosaamelaisia lainoja, jotka puuttuvat muista itämerensuomalaisista kielistä".[9] Olisi mielenkiintoista saada selville uralilainen, suomalais-ugrilainen ja itämerensuomalainen sanastokerrostuma jokaisessa kielessä ja murteissa.

Yhtä tärkeätä on tutkia itämerensuomalaisten ja saamen kielten lainasanoja. On tunnettua, että karjalassa, vepsässä ja saamessa on balttilaisia, germaanisia ja slaavilaisia lainoja, jotka eri kielissä ja murteissa on eri määrä. Vielä D. Bubrih kirjoitti, että muinaisten itämerensuomalaisten murteiden lainassanasto oli huomattavassa määrin erilaista eri murteissa. Eräissä tapauksissa samat lainat ovat kulkeutuneet eri murteisiin eri tietä.[10] Kun on tutkittu, miten lainasanat ovat jakautuneet eri kielissä ja murteissa, voidaan valaista myös eri kielten ja murteiden keskinäisiä suhteita, mikä samalla myös auttaa huomattavasti itämerensuomalaisten ja saamen kansojen historian tutkimisessa.

Yhteenvetona voidaan näin ollen sanoa, että sanaston semanttinen ja maantieteellinen tutkiminen voi edistää itämerensuomalaisten kielten ja murteiden muodostumisen ja keskinäisen vuorovaikutuksen tutkimista.

Karjalan, vepsän ja saamen sanaston tutkimiseksi meidän Instituutissa oli laadittu 2000 kysymystä sisältävä semasiologinen kyselylomake, jonka pohjana on Euroopan kielikartaston keruuopas.

Leksikaalisen aineiston keruukohteet on määritelty ottaen huomioon kaikki tutkittavien kielten päämurteet. Saamenkielinen aineisto on kerätty Tulomasta, Varsinasta, Lovozerosta, Jokangasta, Akkalasta. Karjalankielinen aineisto on kerätty seuraavista paikoista: Knäžaja, Kiestinki, Kalevala, Vuokkiniemi, Tunkua, Ondarvi, Repola, Paatene, Juustjärvi, Koikari, Haljärvi, Pyhäjärvi, Kuujärvi, Säämäjärvi, Kolatselkä, Vieljärvi, Vitele, Aunus, Ristihieru, Selissä, Vesjegonsk, Valdai, Tolmačču, Dörža. Vepsänkielinen aineisto on kerätty seuraavista paikoista: Soutjärvi, Kaskesoja, Ošta, Voilahta, Järviš, Šödjärv.

Keräämämme aineisto viedään reikäkortteihin, joiden avulla voidaan päästä seuraaviin tuloksiin:

1) saada selville kahden tai useamman kielen tai murteen yhteisen sanamäärän missä semanttisessa luokassa tahansa,

2) laskea (ja samalla myös verrata) eri murteissa ja kielissä oleva balttilaisten, germaanisten ja slaavilaisten lainojen määrä.

Voidaan tehdä myös muita havaintoja.

KIRJALLISUUS

I. Бубрих Д.В. Историческое прошлое карельского народа в свете лингвистических данных. - Известия Карело-Финской научно-исследовательской базы Академии наук СССР, № 3, I948, с. 45-46.

2. Пименов В.В. Вепсы. Изд. "Наука", I965, с. 35-44.

3. Itkonen T. Aunuksen äänneopin erikoispiirteet ja aunukselaismurteiden synty. Virittäjä, 1971, s. 153-185.

4. Бубрих Д.В. О древней прибалтийско-финской речи. - Известия Карело-Финской научно-исследовательской базы Академии наук СССР, № I, I949, с. 54.

5. Бубрих Д.В. Не достаточно ли емских теорий? - Известия Карело-Финского филиала Академии наук СССР, № I, I950, с. 86.

6. Аристэ П.А. Формирование прибалтийско-финских языков и древнейший период их развития. В кн.: Вопросы этнической истории эстонского народа. Таллин, I956, с. 2I-22.

7. Itkonen T. Kantasuomesta suomeen. Suomen tieteen ulottuvuuksia, Porvoo, 1978, s. 67-69.

8. Itkonen E. Lapin kieli suomen kielen historian valaisijana. Academia Scientiarum Fennica - Vuosikirja - Year Book 1977, s. 121.

9. Аристэ П.А. Формирование..., с. I8.

I0. Бубрих Д.В. О древней прибалтийско-финской речи..., с. 54-55.